

Vztah filmu a práva, obrazy práva a právníků ve filmu

Ivan David

Co to je (objektivní) právo?

- Učebnicová odpověď: Formalizovaný systém pravidel regulujících lidské společnosti, která jsou vynucována prostřednictvím státní moci.
- Právo je ale **také popis utopické reality** – reality, v níž vítězí rozum, věda, spravedlnost, ohleduplnost a uspořádanost. Světa, jak by měl být dle imaginace zákonodárce. = Právo nepopisuje jsoucí „realitu“. Právo je samo o sobě fikce.
- *„Právo je mostem ležícím v normativním prostředí, který spojuje naše chápání světa, který skutečně existuje kolem nás s našimi představami světů, které by mohly být.“ (Martin Škop: Právo a Vášně. Jazyk, příběh, interpretace. Brno 2012)*

Co má právo společného s uměním?

- Právo je **stejně jako umění** systematický souhrn symbolických znaků.
- **Na rozdíl od umění** má právo prostřednictvím státního donucení schopnost přímo ovlivňovat lidské chování: Proto i jeho interpretace je ze své podstaty jiná a má jiné příčiny i konsekvence.
- Prostřednictvím znaků, s nimiž operuje právo tedy ovládáme okolní svět a snažíme se mu vnutit představu o „dokonalé realitě“.
- Současně právo – *stejně jako umění* – vypovídá o realitě země a doby, v níž vzniklo: O přáních, obavách, politických a náboženských představách těchto lidí. Z toho, co právo v té které době nejvíce a nejs sofistikovaneji zakazuje lze mimo jiné rozpoznat, co lidé té které doby nejcastěji delali.
- Od začátku 20. století širěji poukazováno i na mnohé formální podobnosti s různými uměleckými disciplínami: literatura, hudba, divadlo, film.

Právní regulace filmu - obecně

- Film – jeho výroba, distribuce i předvádění – byl právem regulován od začátku, byť zprvu jenom **nepřímo**, obecnými občanskoprávními, trestněprávními i dalšími normami.
- Později **přímá regulace**: Nejprve převážně veřejnoprávní (nejrůznější správní předpisy týkající se zejména bezpečnosti předvádění filmů, udělování povolení k provozování biografu apod.), posléze i soukromoprávní (zejména autorské právo, ochrana osobnosti při zobrazování ve filmu apod.).
- Až s odstupem několika desítek let od vzniku filmu i přímá podpora státu pro filmaře: Omezování cizích výrobců a distributorů, později i finanční subvence pro umělecky hodnotné filmy.
- To, jak stát reguluje film, má významný dopad na to, jaké filmy vznikají: Např. to, jaká témata si mohou filmaři vybírat (přímá úřední cenzura, zákaz propagace násilí, rasismu, třídní nenávisti atd.), jaká témata stát preferuje svými subvencemi, jaká je dobová podoba a struktura filmového průmyslu apod.

Vliv filmu na právo a právní systém

- **Filmy** spolu s dalšími produkty populární kultury výrazně formují veřejné mínění:
  - obecné právní povědomí,
  - obecná očekávání veřejnosti od právního systému,
  - představy o spravedlnosti a dalších hodnotách, které by právo mělo prosazovat;
  - představy o právnících (jejich službách, jejich charakteru apod.) – především advokátech, soudcích, státních zástupcích;
  - představy o dalších účastnících právního systému (policisté, úředníci) i jeho tvůrcích (politici).
- Jaké (pozitivní) funkce může film pro právní systém mít:
  - **Osvětová/preventivní funkce:**
    - Posílení právního vědomí informováním o právu a fungování právního systému.
    - Specifická role filmu při výuce práva: Snaha naučit studenty kriticky vnímat právo i jeho obrazy v umění, snaha názorně demonstrovat některé problémy jimž právo a potažmo i společnost čelí.

- **Sankční funkce:** „Potrestání“ určité osoby medializací případu.
  - Na to je výslovně pamatováno v některých zákonech: Např. možnost domáhat se zveřejnění rozsudku, možnost veřejného ochránce práv (ombudsmana) dát některé případy do médií.
- **Kritická funkce:** Upozorňování na nešvary v právu a v právním systému.
  - „*Konstruktivní kritika*“: Film prostřednictvím kritiky nedokonalostí právního systému cílí ke zdokonalení práva.
  - „*Destruktivní kritika*“: Film zcela neguje určitou část právního systému.
- Jaké negativní dopady může naopak film pro právní systém mít:
  - V řadě případů filmy veřejnost spíše dezinformují o obsahu právních norem.
  - Ztráta vážnosti a „aureoly“ práva.
  - *Nerealistická očekávání* veřejnosti ve vztahu k právníkům: Ti ve filmu líčení zpravidla heroicky, vysoce morální, obdařeni skvělými rétorickými schopnostmi a zabývající se „sexy“ případy, zpravidla z oblasti trestního práva.

- Vzbuzování *přehnaných očekávání* laické i odborné veřejnosti – která má v drtivé většině pouze malé osobní zkušenosti s právním systémem - od („hollywoodskosti“, efektivnosti, spravedlivosti, rychlosti, „majestátnosti“ apod.) fungování právního systému jako takového:
  - Viz tzv. **CSI efekt** (podle CSI seriálů): předpoklad poroty, soudců apod. o dokonalosti kriminalistických metod: reálné důkazy pak nejsou akceptovány. V tomto pohledu je de facto rozhodnuto o vině podezřelého již ve fázi vyšetřování. Soudu pak vlastně není zapotřebí: Vše za něj již vyřešila věda.

Právo a literatura

- První systematické porovnání práva s konkrétní uměleckou disciplínou.
- Prehistorie hnutí na začátku 20. století: John Wigmore a článek „**A List of Legal Novels**“ (1907) – seznam románů o právu a právnících, který by měl znát každý právník, aby dobře vykonával svou profesi – aby pochopil charakter lidí, uměl se dobře (jasně a přesvědčivě) vyjadřovat, pochopil úskalí stávajícího právního systému.

Na seznamu např.:

- Charles Dickens: Oliver Twist, Kronika Pickwickova klubu;
  - Alexandre Dumas: Hrabě Monte Christo;
  - L. N. Tolstoj: Vzkříšení.
- Rozvinutí hnutí od 70. let 20. století: Kniha „**Legal Imagination**“ (1973) – James Boy White. Pojednání o užití beletrie *při výuce práva*. Vzájemné obohacování právní a literární vědy prostřednictvím *přebírání interpretačních nástrojů*.

Hnutí „Právo a literatura“ se posléze rozčleňuje do **2 hlavních směrů**:

- Právo v literatuře:

- Analýza toho, jak je právo reflektováno krásnou literaturou.

- Právo jako literatura:

- Aplikace postupů literární teorie na právní normy, právní interpretaci a aplikaci práva (rétorické umění právníků apod.).
- Hledání souvislostí mezi právním textem a texty krásné literatury.
- Kontroverzní: Lze tyto texty vůbec vážně srovnávat s ohledem na zcela odlišný primární účel jejich existence (ovládání lidí X působení na jejich estetické cítění)?
- Některé texty jsou však přímo na pomezí literatury a práva: Zejména náboženské (Bible, Korán) či pseudonáboženské (např. některá klasická díla marxismu-leninismu, Zelená kniha Muammara Kaddáfího či Rudá knížka Mao Ce Tungu).

V návaznosti na hnutí „Právo a literatura“ je **právo posléze konfrontováno i s dalšími druhy umění**, mimo jiné:

- Hudba:

- Např. podobně velké nároky kladené na stále novou interpretaci „textu“ (notového záznamu / textu právní normy) v měnícím se společenském prostředí.

- Divadlo:

- Soudní síň často připodobňována k amfiteátru: Právníci v tomto symbolickém prostředí nejsou nic než herci, veřejnost zastupuje diváky a porota chorus.
- Soudní řízení – a často i výkon trestu – bylo tradičně pojímáno jako „show“ pro veřejnost.
- Některá soudní přelíčení byla záměrně i v moderní době jako divadlo inscenována – zejména nejrůznější politické monstrprocesy („show trials“), jako v SSSR v 30. letech či v ČSR na přelomu 40. a 50. let 20. století.

UKÁZKA: *Doznání* (r. Costa-Gavras. Francie / Itálie 1970).

Právo a film

- Hnutí „Právo a film“ se objevuje na scéně v 80. letech 20. století na amerických právnických fakultách.
- Průkopnické práce Anthonyho Chase, např. „**Towards a Legal Theory of Popular Culture**“ (1986) a „**Lawyers and Popular Culture: A Review of Mass Media Portrayals of American Attorneys**“ (1986).
- Zpočátku kladen důraz na rozbory právnických filmů z hlediska jejich „realističnosti“. Důvodem zejména to, že americké právnické fakulty jsou mnohem více zaměřeny na praxi: V Evropě kladen důraz na právní teorii a praxe je získávána až po škole.
- Později přenesen důraz na rozbory filmu z pohledu filmové teorie, sociologie, kulturních studií (studium populární kultury) a dalších humanitních oborů.

Obdobně jako „Právo a literatura“ se i hnutí „Právo a film“ posléze rozčleňuje do

2 hlavních směrů:

- Právo ve filmu (law in film):
  - Analýza toho, jak je právo reflektováno filmem.

- Právo jako film (law as film):
  - Aplikace postupů filmové teorie na právní normy, právní interpretaci a aplikaci práva (rétorické umění právníků apod.).
  - Studuje například:
    - zda film je schopen působit na společnost podobně regulatorně jako právo,
    - zda právníci používají u soudu podobných vypravěčských metod jako filmaři = teze, že základní souvislost mezi právem a filmem je vyprávění příběhů.
  - Klade si též otázku: Je film blíže či dále právu než jiné druhy uměleckých děl? - Poskytuje film díky svému „hotovému“ tvaru méně prostoru pro tvůrčí interpretaci než např. notový záznam nebo dramatický text?

- Co **objektem zájmu** hnutí „Právo a film“?
  - Existuje něco jako „**právníký film**“? Pokud ano, jaké žánry do něj spadají?
  - Co vězeňské filmy, policejní dramata, detektivky, thrillery...?
  - Co nejrůznější televizní žánry jako Court TV/truTV (USA), Legal TV (VB), resp. speciální programy „Superior Court“, „Divorce Court“ atd.? –Viz Případ OJ Simpsona v roce 1995, případ Oscara Pistoriuse.
  - Co filmy, které vůbec na zjevné rovině nepojednávají o právní rovině, ale jejich význam pro hodnocení a pochopení práva může být značný?

UKÁZKA: *Gándhí* (r. Richard Attenborough. Velká Británie / Indie 1982).

- Jak přistupovat k **analýze** právnických filmů:
  - Analýza toho, jak a proč je filmu zobrazováno právo. Rozbor rozdílů mezi zobrazeným modelem práva a „skutečným“ fungováním právního systému.
  - Analýza toho, jak právníké filmy působí na společnost: Jak napomáhají uchování statu quo, nebo naopak působí „progresivně“. -Viz některé propagandistické filmy v autoritářských režimech s tématem práva (např. *Žaluji*. R. Wolfgang Liebeneiner. Německo 1941)

- Analýza předpokládaného konkrétního publika daného filmu. S jakým očekáváním film sleduje a jaká očekávání u tohoto publika film dále vyvolává?
- Analýza (ustálených i novátorských) technik, které filmaři používají k předání „právního poselství“ filmu. Např. stále se v soudních dramatech opakující způsob filmování:

- majestátních soudních budov,
- talárů a jiných právnických „stejnokrojů“,
- dalších respekt budících symbolů práva (socha Spravedlnosti, symboly moci a státu apod.), které reprezentují pevné základy právního systému,
- zvláštní důraz kladen na zobrazení soudní síně jako hlavního dějiště „dramatu“.

UKÁZKA: *Dvanáct rozhněvaných mužů* (r. Sidney Lumet. USA 1957), *Svědék obžaloby* (r. Billy Wilder. USA 1957), *Kdo seje vítr* (r. Stanley Kramer. USA 1960), *...a spravedlnost pro všechny* (r. Norman Jewison. USA 1979).

- Analýza „filmu jako svědka“: Analýza toho, jak film působí na konkrétní publikum (porotu, soudce, veřejnost apod.) v soudním řízení. (Viz například projekce filmů z koncentračních táborů při norimberském procesu.)

- **Postavy právníků v právnických filmech**

- První typ - Právníci bez bázně a hany. Vyznačují se:

- profesionalitou (nikoli však nutně uhlazeností),
- životní moudrostí a empatií,
- autoritou,
- snahou pomoci slabým,
- vírou ve spravedlnost, právní systém a morálku.

UKÁZKA: *Mladý pan Lincoln* (r. John Ford. USA 1939), *Anatomie vraždy* (r. Otto Preminger. USA 1959), *Norimberský proces* (r. Stanley Kramer. USA 1961), *Jako zabít ptáčka* (r. Robert Mulligan. USA 1962), *Causa králík* (r. Jaromil Jireš. ČSSR 1979).

- Druhý typ - Zloduší. Protivníci a protiklady prvně uvedených.

UKÁZKA: *Rozsudek* (r. Sidney Lumet. USA 1982).

- Třetí typ: Váhající / chybní právníci.

UKÁZKA: *Rozsudek* (r. Sidney Lumet. USA 1982), *Michael Clayton* (r. Tony Gilroy. USA 2007).

- V právnických filmech jednoznačně převažuje první typ, zejména ve „zlaté éře“ soudních dramát (50. a 60. léta).

Právnícký film jako výuková pomůcka

- Obecně myšlenka, že znalost práva vytržená z celkového kontextu znalosti (populární) kultury nemá sama o sobě valnou cenu. Tedy podobná argumentace jako u „Práva a literatury“: Právník by měl být vzdělaný ohledně světa kolem sebe. „*Populární kultura odráží populární právní kulturu.*“ (L. Friedman 1989).
- Předestírána teze, že každý právník by měl znát určité penzum filmů (nejen o právu), aby bylo kultivováno jeho porozumění společnosti i vlastní profesi.
- Film procvičuje imaginaci budoucího právního profesionála: Film učí právníka představit si a následně sugestivně prezentovat určitý příběh, odlišit podstatná fakta od nepodstatných a poskládat je do smysluplné dramatické konstrukce.
- Právníckých filmů se tradičně používalo jako výukové pomůcky nejen při výuce práva, ale při výuce souvisejících oborů: psychologie, obchodní etika apod.
- Užívání právníckých filmů coby výukové pomůcky silně limitováno tím, že filmaři sahají stále k týmž atraktivním tématům. Právnícké filmy tedy typicky pojednávají o trestním řízení, a ještě specifičtěji o *trestním řízení, jehož předmětem je vražda*.

- Právnícké filmy současně nepřispívají pouze k výuce právníků. Zejména pojednávají-li o vážných etických nebo morálních problémech, mohou být důležitou **součástí obecného vzdělání**.
  - Široké veřejnosti filmy pomáhají pochopit, co to je právo a spravedlnost, jaké jsou jejich zdroje a smysl.
  - Film vyvolává společenskou diskusi o těchto tématech a vede zpětně k působení společnosti na tvorbu (spravedlivějších) právních norem.
  - Filmy mají v důsledku svého emocionálního působení schopnost podněcovat vášnivé diskuse i představivost a současně ilustrovat prezentováním konkrétních příběhů to, co by jinak zůstalo suchou teorií.

UKÁZKA: *Lid versus Larry Flynt* (r. Miloš Forman. USA 1996).

Konkrétní příklady aplikace analytických metod „Filmu a práva“

- **Příklad I: Studie Nicole Rafter (2001): Analýza vývoje žánru amerického soudního dramatu mezi lety 1930 – 2000.**
  - **Soudní dramata do 70. let (zejména 50. a 60. léta):**
    - Důraz na slovní duely v soudní síni.
    - Vykresluje cestu heroického právníka ke zjednání spravedlnosti v povinném happy endu.
    - V průběhu filmu hrdina filmu - hodný právník zpravidla porazí zloducha, který chce narušit dosažení spravedlnosti.
    - Hlavní téma skoro vždy stejné: Potíže při dosahování spravedlnosti (přirozené právo) v rámci stávajícího, lidmi vytvořeného právního systému (pozitivní právo) – např. v důsledku zatčení/obvinění/odsouzení nevinné osoby, propuštění viníka či potíží se zjišťováním toho, kdo je vlastně pachatelem zločinu.
UKÁZKA: *Kdo seje vítr* (r. S. Kramer. USA 1960), *Norimberský proces* (r. S. Kramer. USA 1961).
  - **Soudní dramata od konce 70. let:**
    - Proměna americké společnosti (vietnamská válka, aféra Watergate, hnutí hippies) = celková nedůvěra k autoritám.

- Filmy z prostředí soudní síně kladou více důrazu na akci a násilí než na dialogy.
- Děj filmů se odehrává mnohem méně na půdě soudu a vykresluje spíše dramatické příběhy, které se filmovým postavám dějí mimo soudní síň.
- Současně relativizují právní systém i postavy právníků.

UKÁZKA: ...*a spravedlnost pro všechny* (r.: Norman Jewison. USA 1979)

- Přesto soudní dramata všech dob stále **recyklují některá základní témata, zápletky a postavy**.

Například:

- souboj skromného venkovského právníka s arogantním městským esem,
- právník, který dostává poslední šanci k nápravě reputace (typicky alkoholik a/nebo gambler),
- překvapení v poslední minutě (nový svědek, zapomenutý soudní precedent apod.).

UKÁZKA: *Anatomie vraždy* (r. Otto Preminger. USA 1959), *Rozsudek* (r. Sidney Lumet. USA 1982).

- **Příklad II: Studie S. Machury a S. Ulbricha (2001) o tom, proč je americké soudní filmové drama pojednávající o trestním řízení tak populární v Evropě.**
  - Důvody spatřovány v tom, že americký soudní systém je ideální pro portrétování ve filmu jelikož:
    - **V americkém systému** je mnohem větší důraz kladen na osoby advokáta – obhájce a státního zástupce (prokurátora), a jejich slovní duely. V Evropě dominují tzv. zásada vyšetřovací a zásada oficity: Evropský státní zástupce je povinen vyšetřit z úřední povinnosti všechny okolnosti případu, včetně těch, které svědčí ve prospěch obviněného.
    - **V americkém systému** je výrazně oslabena pozice soudce. V Evropě je to naopak primárně soudce, který vede soudní řízení a mimo jiné provádí většinu výslechů svědků a provádí i další důkazy.
    - V mnoha amerických státech je stále zachován trest smrti a tedy se hraje o vyšší „sázku“.
    - Americký porotní systém umožňuje, aby filmu porota zastupovala diváky filmu.
    - Systém judge-made law umožňuje, aby se v poslední minutě celý spor zvrátil v důsledku objevení zapomenutého starého precedentu.

- **UKÁZKA:** *Obhájce* (r. Brad Furman. USA 2011), *Obžalovaný* (r. Ján Kádár, Elmar Klos. ČSSR 1964), *Případ Platfus* (r. František Filip. ČSSR 1985).

Děkuji za pozornost.